

Gondolatok Hayekről, Keynesről és a Keynes-Hayek vitáról

A TANULMÁNY CÉLJA

Friedrich August von Hayek (1899–1992) 1974-ben kapta meg a közgazdasági Nobel-díjat. Az azóta eltelt időszakban a munkásságával foglalkozó irodalom mind a könyvek, mind a tanulmányok tekintetében könyvtárnyivá duzzadt. Ezek között vannak tudományos és népszerűsítő, ismeretterjesztő jellegű munkák is. Mindkét típusra érvényes, hogy egy részük nincs tisztában a Hayekkel kapcsolatban elsőrendűen fontos osztrák közgazdasági iskola alapjellemzőivel, valamint Hayek munkásságára vonatkozóan elemi szintű félreértelmezéseket és tárgyi tévedéseket tartalmaznak. Ezek katalogizálása is hosszú lenne, példákkal történő bemutatásuk pedig önálló könyvsorozat témája lehetne.

Jelen tanulmányban egy magyar fordításban nemrég megjelent életrajzi jellegű könyvre, azon belül a szerző saját interpretációira és a szerző által idézett további szerzők interpretációira korlátozva foglalkozom a témával. Az életrajzi könyv szerzője Nicholas Wapshott, a teljes címe: „Keynes és Hayek. Az összecsapás, amely meghatározta a modern közgazdaságtant. A nagy válságtól a nagy recesszióig.” A tanulmányban a könyvnek egyes Hayekkel, kisebb részben Keynes-szel, valamint a Keynes-Hayek vitával kapcsolatos megállapításait és értékeléseit kommentálom, nagyrészt előfordulásuk sorrendjében. Emellett kibővíttem a tárgyalást a Keynes-Hayek vita közgazdasági tartalmának bemutatásával és bizonyos pontosításokkal. Így ismertetek néhány, a szerző által még felületesen sem érintett, de a vita tárgyához szorosan kapcsolódó kérdést is. Például a könyvből nem tudhatjuk meg az osztrák közgazdaságtan sajátosságait, pedig enélkül, és elsősorban az osztrákok módszertani individualista alapállása nélkül nem lehet teljesen megérteni a nézetkülönbség eredetét és a vita legfontosabb tanulságát. A keynesi típusú makroökonómia hayeki megítélése is rendkívül fontos, a vitához kapcsolódó adalék. A Hayek különféle műveiből származó idézetek pedig remélhetőleg ösztönzőleg hatnak Hayek eredeti műveinek elolvasására.

[1] Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Gazdasági Elemzések Tanszék, egyetemi docens (dusekt@sze.hu).

WAPSHOTT KÖNYVÉRŐL ÁLTALÁBAN

Egy jó közgazdasági életrajz sok szempontból lehet hasznos és ismeretbővítő. Wapshott könyve párhuzamos életrajz Hayekről és Keynesről, amely a címében és az alcímében két félisten és hívek közgazdasági dominanciáért folyó heroikus küzdelmének leírását ígéri, ami kissé a szerző újságírói mivoltából fakadó publicisztikai túlzásnak is tekinthető. A könyv első felében, a Keynes haláláig terjedő fejezetekben egymást váltogatják a következő témák: Keynes és Hayek érdekes magánéleti, olykor bulvárjellegű eseményei (ilyen például Keynes furcsa házassága, homoszexualitása vagy biszexualitása, a Bloomsbury-csoport tagjainak szerelmi élete és bohém életfelfogása, az öltözködési stílus, beszédstílus és hangszín, a későbbi részben Hayek válása és vonzalma unokatestvéréhez, aki végül második felesége lesz), Keynes véleménye az aktuális gazdaságpolitikai kérdésekről, Keynes és Hayek közgazdasági elméletei és vitájuk, Keynes és köre lekezelő, értetlenkedő hozzáállása Hayek elméletéhez. A Keynes halálát követő fejezetekben főleg a korszak gazdaságpolitikai és gazdaságelméleti vitái keverednek egymással, valamint Hayek munkásságának főbb állomásai. A két címszereplőn kívül az első részben legtöbbször Ludwig von Mises és Lionel Robbins, a második részben Milton Friedman jelenik meg, részben életrajzi elemekkel, részben elméleti munkásságuk révén és Keynes-szel és Hayekkel való kapcsolatukkal. De sokat találkozhatunk még Alfred Marshall, Eugen von Böhm-Bawerk, Arthur Pigou, Richard Kahn, Joan Robinson, Frank Knight, Paul Samuelson, John Kenneth Galbraith és Káldor Miklós^[2] nevével is.

A szerző korábban több népszerűsítő életrajzot írt popsztárokról és politikusokról. Ezt a könyvet is, a stílusából és tartalmából ítélve, szélesebb olvasóközönségnek szánta, ezért csalódást okozna azoknak, akik elmélyült elméleti elemzésekre vagy módszertani kérdések tisztázására számítva veszik kézbe. A gazdaságpolitikai és gazdaságtörténeti részek felületesebbek, a gazdaságelméleti háttér kifejtése nagyrészt hiányzik vagy megtévesztő. Az előbb felsorolt mellékszereplők egy részének gazdasági és gazdaságpolitikai besorolása pontatlan. Ezek közül néhányra kitérek majd később. Mindezt nem negatívumként vagy hiányosságként írom, inkább műfaji sajátosságokról van szó: a könyv elsősorban olvasmányosan megírt, anekdotákkal színesített párhuzamos életrajz, akár bekezdésként is ugrálva a gazdaságelméleti, gazdaságpolitikai és életrajzi vagy történeti témák között. Mindez kiegészül az első világháborútól napjainkig tartó időszak egyes gazdaságpolitikai, gazdaságtörténeti kérdéseinek ismertetésével. Így az említett hiányosságok mellett is ismeretbővítő a könyv, viszont a hiányosságok egy része olyan jellegű, hogy pontosítást igényelne.

[2] Hayek önéletrajza szerint Káldor Miklóst és Balogh Tamást úgy hívták a London School of Economicson, hogy Buda és Pest: Káldor kövér volt és Buddhához hasonló kinézetű, Baloghot pedig annyira nem kedvelték, mint a pestist (Hayek, 1994, 76.).

MIRŐL SZÓL A KEYNES-HAYEK VITA?

Wapshott könyve előszavában úgy határozza meg a könyv címében megjelenő, Keynes és Hayek közötti vita lényegét, hogy az az állami beavatkozás és a szabadpiacok érényeiről szól. A könyv hátoldalán lévő ismertetés is ezt emeli ki, a belső borító pedig arról tájékoztat a Newsweek nyomán, hogy ez a világ egyetlen könyve, amely magyarázatot ad erre a vitára. A kérdés azonban túl általános ahhoz, hogy értelmes választ lehetne adni rá. Tudni kellene, hogy mekkora és milyen jellegű, költségvetési, pénzügyi vagy szabályozási állami szerepkörrel van-e szó, és milyen indokok mentén vizsgálva: gazdaságelméleti, gazdaságpolitikai, költségvetési, szociális, világnézeti, ideológiai, politikai értékek mentén megfogalmazott, csoportérdekeket vagy egyéni érdekeket szem előtt tartó nézőpontból. Ezen pontosítás nélkül az egész kérdésnek nincs sok értelme, a rá adott válasz pedig aligha lehet több tartalmatlan klisék ismételtetésénél. Ezért ebben a nem pontosított formában ez a könyv által középpontba helyezett szembeállítás megtévesztő.

Ráadásul Hayek maga is bizonyos szempontból állami beavatkozáspárti volt, mégpedig nemcsak abban az értelemben, hogy a piaci erők előtt álló akadályok eltakarításában feladatot szánt az államnak,^[3] hanem rendkívül sok egyéb funkcióval is felruházta volna az államot. Így Hayek az állam feladatai közé sorolja például az árvízvédelmet, az utak építését és fenntartását (az autópályákon kívül), egyes települési szolgáltatásokat, a járvány megelőzést, a súlyok és mértékek ellenőrzését, a földnyilvántartást, a térképeket, bizonyos javak és szolgáltatások minőségellenőrzését, a csalás és félrevezetés megelőzését és további, pontosabban meg nem nevezett közjavakat (Hayek, 1979, 44.). Ezen kívül támogatja egy minimális jövedelem garantálását mindenki számára (Hayek, 1979, 55.), ami szükségessé teszi a nemzetközi vándorlás korlátozását (Hayek, 1979, 56.). Hayek szerint a kormánynak a beruházásait úgy kell időzítenie, hogy növelje akkor, amikor a magánszektorban csökkennek a beruházásai (Hayek, 1955, 59.). Az iskolák, sportlétesítmények, színházak működtetését szintén állami feladatként írja le, sok más szabályozási feladat mellett (Hayek, 1955, 44–63.). Hayeknek az állam szerepéről vallott megközelítése nagyon közel áll Keynes felfogásához, aki szerint a kormánynak nem olyan tevékenységet kell folytatnia, amit az egyének már folytatnak, hanem olyanokat, amelyekkel az egyének egyáltalán nem foglalkoznak (Keynes, 1926).

Amiben Keynesnek és Hayeknek eltért az álláspontja, az az aggregált kereslet kormányzati költsékezés révén történő növelésének hatása. Ez a Keynes-Hayek vita érdemi, elméletileg is vizsgálható, valamint gazdaságtörténetileg, a gyakorlatban is megfigyelhető kérdése.

KEYNES ÉS HAYEK KÖZGAZDASÁGI NEVELTETÉSE

Keynes az angol közgazdasági iskola, azon belül Alfred Marshall emlőin nevelkedett. Marshallnak először 1890-ben megjelent és összesen nyolc különböző

[3] Ld. pl. Hayek (1991): Út a szolgasághoz, 64–68.

kiadást megért könyve (Principles of Economics, A közgazdaságtan alapelvei) évtizedekig domináns szerepet játszott Angliában a közgazdaságtan egyetemi oktatásában és sikeresen tolta háttérbe a versengő elméleteket. A tipikus cambridge-i közgazdász nagyrészt csak Marshallt olvasott és Marshallt fejlesztett tovább, mert szerintük „Marshallban minden megtalálható” (Wapshott, 2014, 77). Wapshott szerint a Marshall féle közgazdaságtan a „merkantilista hagyományból” indult ki (Wapshott, 2014, 21.), ami meglehetősen nagy tévedés.

Hayek tanára a bécsi egyetemen Friedrich von Wieser, az osztrák iskola második nemzedékének kiemelkedő alakja volt. Wapshott szerint „az »osztrák iskola« nagyrészt elméleti és kissé gépies koncepciókkal operált, következtetései inkább intellektuális alapon születtek, és kevésbé azon, hogy képviselői gyakorlati ismeretekkel rendelkeztek volna a tényleges üzleti tevékenységet illetően” (Wapshott, 2014, 21.). A könyv egyik gyengesége érhető itt tetten, Wapshott felületes és megtévesztő kijelentései az osztrák közgazdaságtanról és Hayek gazdasági elemzésének technikai részleteiről.^[4] Hayek egész későbbi munkássága mélyen az osztrák hagyományban gyökerezik, amelytől mi sem áll távolabb, mint a tényleges üzleti tevékenység gyakorlatának figyelmen kívül hagyása, bár a képviselői valóban többnyire nem gyakorlati vállalkozók, tehát ilyen értelemben nem közvetlenek az ismereteik. De ez minden más közgazdasági iskolára is érvényes. A tényleges üzleti tevékenység figyelmen kívül hagyása pedig egy párhuzamos univerzum kutatásával foglalkozó azon matematizált modelleknek a sajátossága, amelyekben a vállalkozásokat egy absztrakt termelési függvény helyettesíti, a valósághoz és tényleges üzleti tevékenységhez kötődés minden látszata nélkül.^[5]

Ludwig von Mises szemináriumaira Hayek az egyetemi éve alatt nem járt, de Mises lett a fő támogatója az egyetem befejezését követő álláskeresője során.^[6] Fiatalkori szociáldemokrata (de nem szocialista, ahogy Wapshott egy helyen írja) vonzódását is Mises hatásos szocializmusbírálatára (akinek 1922-ben jelent

[4] Többnyire inkább Wapshott interpretációi lennének bírálhatók nagyon sok helyen, de olykor egyszerű tárgyi tévedések is tarkítják a könyvet: New Yorkban „Hayek emellett látogatta a német szocialista J. B. Clark szemináriumait” (Wapshott, 2014, 44.). Clark nem volt német és nem volt szocialista. Magyarul az osztrák közgazdaságtanról általában ld. Madarász Aladár (2002), Solt Katalin (2003), ifjabb Zeller Gyula (1991) tanulmányait.

[5] Wapshott későbbi idézete Hayektől a kihasználatlan kapacitások üzembe állítására vonatkozóan például ellentmondásban van azzal, amit a tényleges üzleti tevékenység ismeretének hiányáról írt: „Sok közgazdász [például Keynes] nem veszi figyelembe, hogy ... a meglévő tőkejavakat előállító gépek teljes kapacitással történő üzemeltetéséhez sok más, hosszú átfutású termelési eszközbe is be kell fektetni, amelynek gyümölcsseit csak viszonylag hosszú idő elteltével élvezhetjük” (Wapshott idézi Hayeket, Wapshott, 2014, 88.).

[6] Hayek egyszer találkozott az osztrák iskola alapítójával, Carl Mengerrel, akit életrajzában a rá legnagyobb hatást gyakorló osztrák közgazdászknak nevez két könyve (A közgazdaságtan alapelvei, valamint a Vizsgálódások a társadalomtudományok és különösen a közgazdaságtan módszereiről) olvasása révén (Hayek, 1994, 46–48.). Egyetemi tanulmányait követően Misestől tanult Hayek a legtöbbet és a húszas években karrierjében is ő segítette leginkább (Hayek, 1994, 58–59.). Hayek kisgyerekként többször látta Böhm-Bawerket nagypapája házában, mivel nagypapája és Böhm-Bawerk régi jó barátok voltak (Hayek, 1994, 46–48.). Wapshott is megemlíti, hogy Wittgenstein Hayek harmadunokanagybátyja volt, de nem tartották egymással a kapcsolatot, csak felnőttként találkoztak ritkán Cambridge-ben.

meg Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen über den Sozialismus, A közösségi gazdaság: vizsgálódások a szocializmusról című alapvető műve) miatt változtatta meg. 1921 októberében Hayek osztrák kormányhivatalnok lett. Fizetése havi ötezer korona volt, amely a korona értékvesztése miatt, kétszáz fizetésemelés eredményeként 1922 júliusára egymillió koronára emelkedett. Hayek személyesen tapasztalta a hiperinfláció kedvezőtlen hatásait, családja megtakarításai elértéktelenedtek.

KEYNES NAGY VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG ELŐTTI GAZDASÁGPOLITIKAI JAVASLATAI ÉS A MEGTÉVESZTŐ OPTIMISTA-PESSZIMISTA SZEMBEÁLLÍTÁS

Keynes az első világháború éveiben már befolyásos és ismert közgazdász volt, aki rendre véleményt nyilvánított az aktuális gazdaságpolitikai kérdésekről. A sajtóban nagy volt a kereslet állásfoglalásaira. Még ismertebbé tette a bestsellerré vált A békeszerződés gazdasági következményei című munkája. Ebben maró gúnnyal ír a békediktátumon tárgyaló politikusokról, az angol miniszterelnököt például kecskelábú bárdnak ábrázolja. A könyv népszerűvé tette Németországban és Ausztriában, köszönhetően a németek által kifejtett propagandának is.

Keynest a háborút követően a pénzügyi és gazdasági újjáépítés, azon belül az aranyalapra való visszatérés foglalkoztatta. A pénzügyi reformról szóló írásaiban hangzott el egyik leghíresebb/leghírhedtebb mondata, miszerint „hosszú távon mind halottak vagyunk”. Ez a megjegyzése a pénz és az árak közötti kapcsolatra és a gazdaság egyensúlyi pontjának megtalálására vonatkozott. Keynes és Wapshott szerint a felismerés „szélesebb értelemben is igaz mindazon megközelítésekre, amelyek az egyensúlyelmélet szerepét vizsgálják a közgazdaságtanban” (Wapshott, 2014, 43.). Valójában több probléma is van a kijelentéssel, aminek részletezésére itt nem térek ki.^[7]

Általában maga a hosszú táv gazdaságpolitikai értelemben nem annyira hosszú táv, hogy felelőtlenül eltekinthetnénk lététől és a hosszú távú negatív következményektől, mert ez olyan intézkedésekhez vezet, mint a Medgyessy kormány hosszú távon negatív 2002-es közalkalmazotti béremelése volt. Amit

[7] Az egyensúly tíz különféle közgazdasági használatával foglalkoztam Tér és közgazdaságtan című könyvemben (Dusek, 2013, 33–40.). Ott kitértem Hayek felfogására, amelyet A tudás társadalmi hasznosítása, valamint a Közgazdaságtan és tudás című tanulmányában, illetve A tőke tiszta elmélete című könyvében mutat be. Keynes egyensúlyelméletet elutasító megjegyzése nem indokolt azon az alapon, hogy az egyensúly csak hosszú távon jön létre, de indokolt akkor, ha statikus, időtlen egyensúlyként értelmezzük. Az egyensúly, illetve egyensúlytalanság egy hasznos elméleti elemzési eszköz, amely lehetővé teszi a különböző gazdasági jelenségek közötti bonyolult és szerteágazó kapcsolatok elemzését és annak előrejelzését, hogy az egyes jelenségek nagyságának változása vagy bármilyen egyéb hatás miként befolyásolja a rendszer állapotát. Ténylegesen az egyensúlynak a léte és elérése nem igazi gazdaságelméleti kérdés, az egyensúly felé irányuló tendenciák léte a valódi kérdés. Wapshott később is félreérti az egyensúly gazdaságelméleti jelentőségét, amikor általánosítva azt írja: „A közgazdasági elméletben közhelynek tekinthető az az elgondolás, hogy a gazdaság előbb-utóbb egyensúlyi állapotba kerül” (Wapshott, 2014, 175.). Ezt se Keynes, se Hayek nem tekintette közhelynek, ez valójában egy olyan közös pontja a két félnek, ami mindkettejüket megkülönbözteti a közgazdasági főáramtól.

itt Keynes hosszú távnak nevez, annak kétféle értelmezése lehetséges: vagy a sohára, a végtelenül hosszú időtávra vonatkozik, vagy néhány hónaptól legfeljebb néhány évig terjedő időtartamra, aminek az elején látszólagos pozitív folyamat érzékelhető, a végén pedig azt jócskán meghaladó mértékű negatív hatások következnek.

Wapshott többször szétszórva foglalkozik a font árfolyamának kérdésével, sajnos anélkül, hogy meg lehetne érteni, miről is szólt a vita és mi volt a jelentősége. Azt írja: „Hamarosan egyértelművé vált, hogy a visszatérés az aranysztenderdre súlyos következményekkel jár a brit gazdaság számára” (Wapshott, 2014, 55.). Nem az aranysztenderddel volt a gond, hanem azzal, hogy egy inflációs periódust követően mégis a háború előtti árfolyamon tértek rá vissza, ami egy hosszú pénzüldali indíttatású deflációs folyamathoz vezetett. A döntés a közvetlen káros következményein túl azért is tragikus volt, mert ez a folyamat magát az aranysztenderdet is hiteltelenítette.

A harmadik fejezetben jelennek meg először Keynes munkanélküliség elleni javaslatai: a kormánynak állampapírok kibocsátásával csökkentenie kellene a kamatokat, emellett közmunkaprogramokkal kellene növelnie a foglalkoztatást. A kormánynak költenie kell Keynes szerint. Sajnos arról nem olvashatunk, hogy a munkanélküliségben milyen szerepet játszanak a szakszervezetek, a minimálbér, a munkanélküli segély és a munkaerőpiaci szabályozás kötöttségei. Keynes Általános elméletének egyik nagy tévedése már itt megelőlegeződik, vagyis hogy szerinte a munkaerő iránti kereslet növelését a javak iránti makrokereslet növelésével lehet elérni. Olyan benyomásunk lehet, mintha a munkanélküliséget pénzüpiaci eszközökkel és költségvetési politikával kezelni lehetne. A kormányzati költségek erőforráselszívó hatásairól sem olvashatunk, mintha a kormányzati költségek révén a semmiből lehetne erőforrásokat előállítani, adminisztrációs és egyéb többletköltségek nélkül. Igaz, rá lehet írni a kormányzati támogatással megépített épületekre, hogy a kormány ilyen és ilyen programjának köszönhetően valósult meg, de a támogatás miatt elmaradt beruházások és meg nem épült épületek láthatatlanok maradnak. Ezért a kérdést nem komplexen kezelő, jó szándékú, de naiv megközelítésnek mindig jobb propagandája lehet, mint a kormányzati költségek elvetésétől óvó, annak teljes hatását figyelembe vevő és nyomon követő bonyolultabb elemzésnek. A közvéleményt tehát jobban meg lehet győzni a kormányzati költségek előnyeiről, mint hátrányairól, és az aktivitás, tenni akarás is szimpatikusabb lehet, mint a költségek elvetését, passzivisták javaslat. Az aktivista hozzáállás az okokat és következményeket logikusan végigvezető magyarázattal és érvekkel nem támasztható alá, a passzivisták viszont igen. Ez nem optimista-pesszimista szembenállás, ahogyan Wapshott írja az 59. oldalon (és később a 128-ik, 204-ik és 245-ik oldalon is indokolatlanul pesszimizmussal vádolja az osztrák közgazdászt), miután Hayek részletesebb elemzését ismertette. Sokkal inkább megfelelő lennének az irracionális-rationális, tudománytalan-tudományos, helytelen-helyes, szakszerűtlen-szakszerű jelzők.

Így amikor Wapshott azt írja, hogy „Hayek tudatában volt annak, hogy az ő szerepe a Keynesszel folytatott vitában nem sokkal több, mint az osztrák iskola gondolkodásában jelen lévő pesszimizmusa” (Wapshott, 2014, 128.), akkor nem adekvát módon használja a pesszimista kifejezést arra, hogy valaki felhívja

a haladás vagy a gazdaságpolitika előtt álló korlátokra a figyelmet. Ha egy mérnök azt állítja egy hídról, hogy 10 tonna a teherbírása, vagy egy kanyarról, hogy kisiklás nélkül maximum 120 km/órás sebességgel vehető be, akkor az nem pesszimizmus (bár a szavak értelmének kiforgatása árán lehetne ezt is így hívni), hanem ugyanaz, amit Hayek tett.

HAYEK KONJUNKTÚRAELMÉLETE

Keynes és Hayek első személyes találkozására 1928-ban került sor. Hayek az Osztrák Konjunktúrakutató Intézet igazgatójaként látogatott Londonba a hasonló intézetek találkozója. Hayeknek a találkozóval kapcsolatos vára-kozásai talán Wapshott fantáziájának a szüleménye, mert Hayek erről nem ír visszaemlékezéseiben. Hayek ugyanekkor találkozott a vele csaknem egykorú Lionel Robbinsszal, aki azon kevés angol közgazdász közé tartozott, akik ismer-ték és elismerték az osztrák közgazdasági iskola eredményeit. Először 1932-ben megjelent Esszé a közgazdaságtan természetéről és jelentőségéről (An Essay on the Nature and Significance of Economic Science) című könyve a közgazdaságtan osztrák megközelítését adja. Robbins hívta meg Hayeket Londonba négy előadás tartására a London School of Economics-on. Ezek során a megtakarítások paradoxona című tanulmányában a gazdasági ciklusokról érintett kérdésekről beszélt részletesebben.

Az előadások nem sokkal később a *Prices and Production* (Árak és termelés) című könyvben jelentek meg. Wapshott könyvismertetése hosszú és alapos, de néhány fontos résznél az érzékelhető, hogy nem értette meg teljesen a tartalmát.^[8] Csak a stílust érintő kifogás, de Hayek, szemben Wapshott megfogalmazásával, nem gúnyolt ki semmilyen megközelítést, legfeljebb érdemi bírálatban részesít-tett egy intellektuális hibát minden személyeskedés nélkül. Az egyéb problé-mákból néhány példát kiragadva: „Hayek ezt követően azt a meglepő kijelentést tette, hogy a pénznek nincs belső értéke: »ebben az értelemben nincs szükség pénzre, a létező pénz összmenyisége érdektelen az emberiség szempontjából – és ebben az értelemben a pénznek nincs objektív értéke, már ahogy az áruk objektív értékéről szokás beszélni. Csupán az tarthat érdeklődésünkre számot,

[8] Ezzel az érvelés helyett vitapartnereiből előszeretettel gúnyt űző Samuelson is így lehetett, mert ultra rövid idejűen sikeres mumbo-jumbonak, kb. marhaságnak, baromságnak, halandzsá-nak nevezte a könyvet, Hayeket naivnak, aki valamiféle termelési periódusokról dűnnyögött, és végül hősiesen, de reménytelenül vesztegetett el éveket egy erejét nagymértékben meghaladó feladatra (Samuelson, 2009, 1.). Samuelson máshol sem bírálja érvekkel Hayeket, vitapartneré-re vonatkozó szellemes beszólásaiban mint egy felnőtt igazítja helyre a butuska kisgyereket. Az *Árak és termelés* című könyvet Andy Warhol pillanatnyi hírességnek minősíti egy másik írásá-ban (Samuelson, 2001). Az ilyen típusú bírálat azért veszélyes, mert Samuelson idézett értékelő kijelentéseit Nobel-díja és tekintélye miatt megalapozottnak tarthatják azok, akik nem ismerik Hayek művét. Önmagában azonban a Nobel-díj, bár tiszteletet kelt tulajdonosa teljesítménye iránt, nem hitelesít bármilyen kijelentést és nem tesz dogmatikussá és bírálhatatlanná. (Például nem fogadnánk el Samuelsontól sem, hogy $2+2=5$, vagy hogy a denevér az egy madár.) A Hayeket egyik blogbejegyzésének címében zombinak nevező és félreértelmező Krugmanhoz sem jutott el a könyv üzenete.

hogy a pénz hogyan befolyásolja a jövedelmünk forrásául vagy igényeink kielégítésének eszközeül szolgáló áruk relatív értékét» (Wapshott, 2014, 86., hivatkozással Hayek Prices and Production műve 220–221. oldalára). Nincs ebben semmi meglepő, csak azt fejezi ki, hogy a pénz része az egyén vagyonának, de nem része a társadalom vagyonának, és hogy a pénz mennyiségének növelésével nem lehet növelni a társadalom vagyonát, leszámítva azt a csekély jelentőségű lehetőséget, hogy a pénznek létezik nem pénzügyi hasznosítása is. Cantillon bemutatása tényszerűen többszörösen is hibás Wapshott részéről, Cantillon nem a Dél-Amerikából Európába beáramlott arany- és ezüstkészletek hatását írta le, hanem egy hipotetikus új arany vagy ezüst bánya hatását: az új pénz megnöveli a pénztermelők (bányatulajdonosok) jövedelmét, akiknek vásárlásai megnövelik azon termékek árát, amikből többet vásárolnak, ezen termékek eladóinak növekszik a jövedelmük, vásárlásuk, és így tovább. Wapshott leírásában végig mindenkinek növekszik a fogyasztása. Wapshott elfelejti leírni Cantillon végkövetkeztetését: az új pénz megjelenésének hatásaként a pénz szétáramlása láncolatának elején lévő személyek fogyasztása növekszik (leginkább a bányatulajdonosoké), akikhez később jut el a megnövekedett pénzmennyiség, azok számára a pénzmennyiség növekedése káros volt, annál inkább, minél hátrább vannak a láncolatban (Hayek, 1935, 8–9.). Hume kapcsán Wapshott ír erről, de csak az általános árnövekedést megemlítve okként, az emögött meghúzódnó relatív árváltozásokat és jövedelem-újraelosztást nem.

Hayeknek A megtakarítások paradoxona című tanulmányáról Wapshott által írtakat is érdemes kiegészíteni. A tanulmány bírálja azt a nézetet, miszerint a fogyasztási cikkek iránti elégtelen kereslet munkanélküliséget eredményezhet. Hayek a merkantilistákig vezeti vissza a nézet eredetét, akik elsősorban a luxuscikkek fogyasztását kárhoztatták. Ezt követően az elégtelen kereslet nézet megtalálható többek között Malthusnál és a szocialista szerzőknél, de összességében mégsem a közgazdász szakmán belül, hanem az áltudományos megközelítésekben és a propagandairodalomban volt népszerű. A megtakarítást, mint erényt nem érte támadás tudományos oldalról. Ez a helyzet változott meg Hayek szerint az alulfogyasztási elmélet megjelenésével. Két amerikai közgazdász, Foster és Catchings 1926-ban megjelent tanulmányában azt próbálta bizonyítani, hogy a túlzott megtakarítás következménye az elégtelen kereslet a fogyasztási cikkek iránt és a gazdasági visszaesés. Vagyis jóval Keynes 1936-os műve előtt megjelent annak egyik fő gondolata és annak hayeki cáfolata is. Az elmélet káros gazdaságpolitikai ajánlásokhoz vezetne, ezért részletes kritikára érdemes Hayek szerint. Ez a tanulmány témája, amely technikailag és részleteibe menően mélysége és alapossága miatt néhol valóban nehezen követhető, de ez inkább csak a tényleges folyamatok leírására vonatkozó pozitív, kifejtős részre vonatkozik, maga a kritikai rész nagyon könnyen érthető.

Az említett két munka tehát röviden azt mutatja be, hogy a megtakarításokkal nem alátámasztott pénzügyi expanzió hogyan vezet szükségszerűen olyan beruházásokhoz, amelyek normál körülmények között nem valósulhatnak meg, mert nem a kereslet tényleges eltolódásából fakadnak, hanem mesterségesen gerjesztett hiteltúlkínálatból. Így túlzott kapacitások jönnek létre a gazda-

ság bizonyos ágazataiban, majd később szükségszerűen ezen erőltetett beruházások csődjével, az üzleti buborék kipukkanásával gazdasági visszaesés, a túlzott kapacitások felszámolása következik be. Ez az elemzés az aranyszten-derd idején született, amikor a pénzkínálat növelése sokkal nehezebb volt, de manapság annál aktuálisabb, mivel a pénzkínálat sokkal könnyebben növelhető. Napjaink médiaközgazdászai számára is tanulságos lenne a tanulmány elolvasása és annak megértése, hogy nem a fogyasztás a gazdaság motorja, nem a fogyasztás növekedése és a hitelezés növekedése (vagyis a pótlólagos pénz pumpálása) „indítja be” a gazdaságot. Az Európai Központi Bank 2015. január 22-én bejelentette, hogy 1100 milliárd euró hitelt szeretne a gazdaságba pumpálni 2015 márciusától 2016 szeptemberéig. Ha megnézzük ennek az újabb üzleti buborék előkészítésének a tipikus kommentárját, akkor ilyen mondatokat találhatunk (az egyszerűség kedvéért csak egy forrásból idézve, de számos más helyen tartalmilag ugyanez olvasható): „Ezermilliárdos mentőcsomagot jelentett be az Európai Központi Bank”; „A cél az, hogy két százalék körül stabilizálhassák az inflációt (ami jelenleg defláció) és serkentsék a fogyasztást”; „Az EKB abban bízik, hogy a kötvényvásárlással élénkítheti a piacot, a fogyasztókat fogyasztásra, a bankokat pedig hitelezésre bátorítva”; „Az EKB mennyiségi enyhítési programja sem jelenti azt, hogy elmúlt az elhúzódó eurövezeti defláció súlyos veszélye – vélekedtek az EKB eszközvásárlási programjának csütörtöki ismertetése után londoni pénzügyi elemzők” (atv.hu/BBC/MTI). Ezek a pozitív vélemények a pénzügyi elemzőktől (pénzügyi szakértőktől) származnak, akik tagjai az intézkedés egyetlen igazi érdekeltjének és nyertes rétegének, a pénzügyi szektornak.

HAYEK-KEYNES, SRAFFA-HAYEK KÖNYVKRITIKÁK

Keynesnek 1930-ban megjelent *Treatise on Money* (Értekezés a pénzről) című könyvéről Hayek nagyon hosszú, két részes ismertetést írt, amely az *Economic*-ban jelent meg. Az első rész 26 oldalas (az 1931. augusztusi számban), a második rész 10 oldalas (az 1932. februári számban) volt, és mire a második rész megjelent, Keynes már meg is változtatta a véleményét saját könyvéről.^[9] Az ilyen részletekbe menő, érdemi bírálat sajnálatos módon meglehetősen ritka manapság. Az első részre Keynes kitérő választ adott (az 1931. novemberi számban), Hayek felvetései helyett inkább Hayeknek éppen akkor megjelent *Árak és termelés* című könyvét ócsárolta. Ezt Pigou 1935-ben (a résztvevők megnevezése nélkül) így kommentálta: „Egy vagy két évvel ezelőtt egy fontos könyv megjelenését követően annak néhány passzusát valaki gondossággal és

[9] Keynes 1930-as *Értekezés a pénzről* és 1936-os *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete* közötti időszaka életrajzi feldolgozottsága rendkívül részletes. Keynes fennmaradt jegyzetei, levelezése, tanítványai, munkatársai jegyzetei, visszaemlékezései olyan bőségesek, hogy Keynes egyik életrajzírója, Moggridge szerint az Általános elmélet keletkezésével kapcsolatos feljegyzések mennyisége meghaladja bármely más klasszikus közgazdasági munkára vonatkozó hasonló dokumentumok mennyiségét (Moggridge, 1992, 557.).

alapossággal bírálta. A szerző ahelyett, hogy a bírálattal foglalkozott volna, egy másik könyvre vetette magát, amit az illető recenzens néhány évvel korábban írt. Övön aluli ütés” (Wapshott, 2004, 108.). Keynes első életrajzírója, a Keynes iránt elfogult Harrod is így értékeli a vitát: „Hayek professzor válasza erőteljes és méltóságteljes tiltakozás volt ezen viselkedés ellen” (Harrod, 1951, 436.). Miután az első részre adott válaszában Keynes reagálása nélkülözötte a racionális érvelést Hayek érdemi bírálatára, és a vita hagyományos szabályait felrúgva egy másik irányból támadott vissza, a bírálat második részére Keynes személyesen annyit reagált Hayeknek, hogy „semmi gond, már egyáltalán nem hisz az egészben” (Hayek, 1994, 79.). Ami nagyon elkedvtelenítő volt Hayek szerint.

Ezt követően Sraffa írt recenziót Hayek Árak és termelés című könyvéről az *Economic Journal* 1932. márciusi számába. Erre Hayek reagált, majd Sraffa viszontválaszolt. Ennek a 12 oldalas Sraffa írásnak, 13 oldalas Hayek válasznak és 3 oldalas Sraffa viszontválasznak a bemutatása nem sikerült túl jól Wapshott részéről. Wapshott bírálható amiatt, hogy nem foglalt állást egy olyan kérdésben, ami egyértelműen eldönthető a tanulmányok elolvasásával. Úgy állította be a vitát, mintha mindkét fél homályos érvekkel, személyeskedve támadott volna, és mintha mindkettő egyformán bírálható lett volna az írások zavarosságáért. De nem így van. Nem értékítéletek, ízlések és vélemények közötti eldönthetetlen vitáról van szó, hanem egy tudományos kérdéstről, ahol a vitapartner álláspontjának korrekt értelmezése, a kiindulópontok helyessége és valóságérvénye és az érvelés logikussága alapján lehet dönten. Elég lenne csak összehasonlítani Sraffa bírálatát bármely olyan összefoglalóval, amely korrekten mutatja be, foglalja össze Hayek Árak és termelés című könyvét, és illusztrálni lehetne vele egy félrevezető elméletértelmezés és egy korrekt elméletértelmezés közötti különbséget. Sraffa írása zavaros: egyes elemei érthetőek, de a részek között nincs összefüggés, a következtetések nem következnek az előzményekből, egyes Hayeknek tulajdonított szándékok pedig nem igazolhatók. Hayek például, szemben Sraffa egyik teljesen igazolhatatlan és zavaros állításával, soha, sehol nem állította, hogy a pénz semleges, egész konjunktúraelmélete alapját képezi a pénzügyi eredetű termelési változások nyomon követése. Hálátlan feladat egy ilyen írásra reagálni és megpróbálni bemutatni zavarosságát, mivel ez a zavarosság a reagáló írásra is átragadhat. Sraffának sikerült Hayek angliai híveit ezzel a támadással elbizonytalanítani, akiknek a többsége négy évvel később áttért a népszerűbbé váló többségi oldalra, Keynes híveinek táborába.

Mindenesetre ezzel a vita lezárult Keynes és Hayek között. Példamutató, hogy a szakmai vita ellenére magánemberként jó viszonyban voltak, kedélyesen elbeszélgettek egymással nem közgazdasági kérdésekről. Mindkettőjük rendkívül széles érdeklődési körrel rendelkezett. A világháború alatt különösen sokszor találkoztak, mert a London School of Economics Cambridge-be költözött, és egy időben Keynes adott otthont Hayeknek a King's College kollégiumában. A közgazdasági témákat azonban többnyire inkább kerülték, mert mindketten úgy látták, hogy álláspontjuk összeegyeztethetetlen.

A FOGLALKOZTATÁS, A KAMAT ÉS A PÉNZ ÁLTALÁNOS ELMÉLETE, VALAMINT A TŐKE TISZTA ELMÉLETE

Keynes a vita lezárását követően A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete című könyve megírására koncentrált, Hayek pedig egy nagyszabású művet szeretett volna írni, amelyben integrálja a tőke és pénzelméletet, valamint az üzleti ciklusok elméletét. Keynes műve 1936-ban megjelent és nagyon befolyásos volta (mind gazdaságelméletileg, mind gazdaságpolitikailag) közismert. Wapshott a fiatal Samuelson és Galbraith könyvet méltató véleményével foglalkozik, akik még a könyv homályosságában, tévedéseiben, zavarosságában, téves állításaiban, arroganciájában, ingerültségében, rosszul szerkesztettségében, nehézkes definícióiban (ezek mind Samuelson értékelésében olvashatók, lásd Wapshott, 2014, 147.) is írója zsenialitásának a megnyilvánulását látják. Wapshott ismertetése nem foglalkozik a könyv gondolatmenetének logikai hibáival, terminológiai bizonytalanságaival, és újnak beállított gondolata, miszerint az aggregált kereslet növekedése, a pénznyomatás beindítja a gazdaságot és növeli a foglalkoztatást, már Keynes előtti cáfolat. Nem ír arról sem, hogy a makroökonomiai aggregátumok előtérbe helyezése az elemzésben elméletileg visszalépést jelent, ellenkezőleg, ezt nagy felfedezésnek állítja be. A számos kortárs vagy korai kritikával sem foglalkozik. Nem említi Henry Hazlitt nagyszabású, 450 oldalas elemzését a könyvről, amely szerint Keynes hivatkozása különösen provinciális, úgy tűnik, azt feltételezi, hogy ami nem volt felfedezve Marshall vagy Pigou által vagy nem volt megvitatva cambridge-i barátai körében, az nem is létezik. Hazlitt egyik konklúziója szerint „bár Keynes Általános elméletét elméletről elméletre, fejezetről fejezetre és olykor mondatról mondatra végigelemeztem, (...) képtelen voltam benne egyetlen olyan fontos doktrínát találni, amely egyszerre igaz és eredeti. Ami eredeti a könyvben, az nem igaz, ami igaz, az nem eredeti. (...) Így Keynes Általános elméletében nehezen hihető számú tévedést, inkonzisztenciát, homályosságot, változó definíciót és szóhasználatot, és szintiszta ténybeli hibát találtam” (Hazlitt, 1959, 6-7.). Frank Knight, akit gyakran idéz Wapshott, is írt egy több mint 20 oldalas recenziót a könyvről, amiben az elméleti elemzés gyengeségeinek bemutatása mellett elmarasztalja a könyv zavaros szóhasználatát és megkérdőjelezi elmélettörténeti hitelességét. Amit Keynes klasszikus doktrínának állít be, az egy soha nem létezett nézet, egy karikatúra, egy olyan szalmabáb, amelyet támadva nagyobb benyomást akar gyakorolni az olvasóra (Knight, 1937).

Hayek a tervezett művét soha nem fejezte be, legalábbis nem az eredeti szándékai szerint. Munkájának gyümölcse így is a legrészletesebb, legnagyobb és egyben legnagyobb mértékben alulértékelt és mellőzött gazdaságelméleti munkája lett, A tőke tiszta elmélete (*The pure theory of capital*), amely 1941-ben jelent meg, és amely Samuelson szerint nem volt több egy kavicsnál, amit a közgazdaságtan tavába dobtak, de a tó vize még csak nem is fodrozódott utána (Wapshott, 2014, 179.).

Wapshott szerint „Keynes a gyakorlati problémákat akarta megoldani, Hayek munkái ezzel szemben többnyire a tiszta elmélet síkján mozogtak” (Wapshott, 143.). Általánosságban nem szerencsés ez a szembeállítás, amely többször

visszatér a könyvben, hasonlóan a megtévesztő optimista-pesszimista szembeállításal. Ez az értékelés is a gyakorlatiasnak és optimistának beállított Keynes-t mutatja be pozitívabb színben a pesszimistának és doktrínérnek, valószínűleg elrugaszkodottnak ábrázolt Hayekkel szemben. A gyakorlati problémák hatékony megoldása azonban tiszta elméleteken alapul, és nem hasraütésszerű ötleteken vagy rossz következtetéseken. A tiszta elmélet, amennyiben adekvát módon foglalkozik a való világgal, segíti az egyes jelenségek közötti kapcsolatok megértését és kiindulópontul szolgál a gyakorlati problémák megoldásához.

Wapshott sokat foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy vajon miért nem írt bírálatot Hayek Keynes 1936-os művéről, azt sugallva, hogy a bírálat megváltoztathatta volna a könyv megítélését. A bírálat elmaradásának sok magyarázata lehet (Hayek maga is több indokot adott rá^[10]), de abból a szempontból érdektelen, hogy nem változtatta volna meg a közhangulatot és a közgazdaságtan történetét, csak a korábbi, figyelmen kívül hagyott Keynes-bírálatához hasonló jelentéktelen hatást tudott volna elérni. 1988-ig terjedő publikációiban azonban Hayek számos helyen foglalkozik Keynes művével. A racionális vita kudarca mindenesetre hozzájárulhatott ahhoz, hogy A tőke tiszta elméletét követően Hayek keveset foglalkozott gazdaságelméleti kérdésekkel, és inkább azon filozófiai, pszichológiai, tudományelméleti, tudáselméleti, módszertani kérdéseket kutatta, amelyek magyarázatot adhattak a számára egyértelmű gondolatok és érvek visszautasítására.

FÉLREÉRTÉS HAYEK ÚT A SZOLGASÁGHOZ CÍMŰ MŰVÉVEL KAPCSOLATBAN

Wapshott nagyon sokat foglalkozik Hayek Út a szolgasághoz című műve megjelenési körülményeivel és fogadtatásával, bár utóbbiban kicsit egyoldalúan a kritikai részt hangsúlyozza. Knight könyvkiadónak írt véleményét is meglehetősen egyoldalúan ismerteti. Például ír arról, hogy Knight kis keresletet jelzett előre, de az indokairól nem: a könyv olyan magas intellektuális színvonalú és annyi történeti előismeretet és Közép-Európára vonatkozó tudást követel meg, amivel az amerikai közvélemény képzettebb része sem rendelkezik többnyire. Ezen kívül a könyv angol szempontból megírt, kevés amerikai hivatkozással (Knight, 1943). Knight előrejelzése nem valósult meg: a könyvet milliók olvasták, milliók értették meg világos és egyértelmű üzenetét a központi tervezés és a társadalommérnökség veszélyeiről, és eredményét tekintve milliókat fordított szembe a szocializmus nemes, de empirikus és elméleti alapon is téves eszméjével.

Ezzel azonban nem mindenki volt így. Nemcsak azzal lehet egyetérteni, amit Wapshott ír: „Hatvan évvel később a könyvet gyakran idézik anélkül, hogy

[10] Hayek ugyanannyira sajnálta azt is, hogy nem kritizálta Milton Friedman Pozitív közgazdaságtani esszéit, amelyet, jogosan, nagyon veszélyes könyvnek tartott (Hayek, 1994, 128.). Erre a Friedman munkára hivatkozva sokan legitimizáltnak tartják a durván valószínűségeken feltevések használatát a közgazdasági elméletépítésben.

figyelembe vennék azokat a körülményeket, amelyek között megszületett^[11]” (Wapshott, 2014, 283.), hanem ezen túl egészen egyszerűen a könyv tartalmát sem veszik figyelembe. Ennek egyik eklatáns példája Samuelson bírálata: „E sorok írásakor [2007-ben] Svédország és a többi skandináv állam ... a lehető legszocialistább Hayek elnagyolt definíciója szerint. És hol vannak a haláltáborok? ... Vajon a gonosz erők megragadták a hatalmat?” (Samuelson idézi Wapshott, 2014, 283.) Samuelson máshol azt írja: „Hayek 1944-es előrejelzése, miszerint minden humanitárius lépés a laissez-faire ellen egy félreecsúszás azon a síkos lejtőn, amely Szálin-Mao és Pol Pot szolgásgázaiba vezet” (Samuelson, 2001, 305.). Hasonló bírálatot mások is megfogalmaztak. Samuelson évtizedekig azt jelezte előre, hogy a Szovjetunió GDP-je meghaladhatja az USA GDP-jét,^[12] ami egy tényleges előrejelzés volt, itt azonban egy Hayek által nem tett előrejelzés helyességét kéri számon. A vitapartner által nem mondott, de mégis neki tulajdonított abszurd állítás, amit könnyedén lehet cáfolni: jelen esetben ez volt Samuelson és a hozzá hasonlóan érvelők eszköze, segítségül hívva a drámai túlzást és a fogalmak többértelműségében rejlő manipulációs lehetőséget is. Az is teljesen világos például az Út a szolgásgázaiból is, hogy Hayek, szemben Samuelson állításával, nem volt a laissez-faire híve.^[13] Ha Samuelson ismertetné a hayeki „elnagyolt” szocializmusdefiníciót, akkor egyből kiderülne csúsztatása: egybe akarja mosni a központi tervgazdálkodású és közösségi tulajdonú dominanciájú szocializmust (ez a szó eredeti értelme, míg a jelenlegi szocialista pártok programjában nem szerepel célként a magántulajdon felszámolása és a központi tervgazdaság bevezetése) és a magántulajdon dominanciáján alapuló, magas állami újraelosztást folytató Svédországhoz hasonló rendszereket. Egy ilyen zavaros definíciónak értelme sem lenne, ez a fogalom jelentésének megváltozása. Hayek tényleges előrejelzését a központi tervezés csődjére és a politikai elnyomásra számos példa igazolja, elég csak a Kelet- és Nyugat-Németország, Észak- és Dél-Korea, Kína és Hong Kong párok gazdasági teljesítménye és politikai nyitottsága különbségeire emlékezni, vagy egyszerűen általában a rendszerváltásig létező gyakorlati szocializmusra, amikoris Magyarországon Hayek könyvei a tiltott könyvek közé tartoztak. Az út a szolgásgázaiból azon

[11] A körülmények egyik legnyilvánvalóbb következménye, hogy a világháború miatt, vagyis mivel Anglia szövetségese volt a Szovjetunió, Hayek alig foglalkozott a Szovjetunióval, inkább a német nemzetiszocializmust bírálta.

[12] Samuelson közgazdaságtana egyes kiadásainak erre vonatkozó előrejelzéseit ld. Levy – Peart (2011).

[13] Ez az állami szerepvállalásra vonatkozó nézetek mellett olyan egyértelmű megjegyzésekből is kiderül, mint például: „Valószínűleg semmi sem ártott oly nagy mértékben a liberalizmus ügyének, mint néhány liberális merev ragaszkodása egyes durva szabályokhoz, mindenekelőtt a laissez-faire elvéhez” (Hayek, 1991, 42.). „Fontos, hogy az effajta tervezés ellenzését ne keverjük össze egy dogmatikus laissez-faire állásponttal” (Hayek, 1991, 64.). „Az a kérés, hogy az államnak kell-e »cselekednie« és »beavatkoznia« vagy sem, ismét csak hamis alternatívát vet fel, s a laissez-faire csak igen homályosan és félrevezetően írja le a liberális politika alapjául szolgáló elveket. Magától értetődik, hogy minden államnak cselekednie kell, s hogy az állam valamennyi cselekvése beavatkozás egy és más dologba” (Hayek, 1991, 118.). Az utóbbi idézet egyben Wapshott könyvének értelmezését a szabad piac szemben az állami beavatkozással alapdilemmára vonatkozóan is érvényteleníti.

kitűnő elemzéseit például, ahol leírja, hogy a legrosszabb emberek szükségszerűen kerülnek a totális diktatúrák élére és nem sajnálatos, elkerülhető véletlenek eredményeként,^[14] vagy a totális propagandagépezet működését, a szavak jelentésének megváltoztatását, az erkölcs pusztulását, az igazság és tisztelet iránti érzék alálását, a gondolkodás, a tudomány, a szellemi élet és kultúra korlátozását és leépítését még cáfolat formájában sem lehetett volna szabadon tárgyalni 1990 előtt.

Hayek egyébként például ezt írja a szocializmus fogalmáról és a szocializmus fogalmában bekövetkezett változásról: „A szocializmus annak idején [a könyv írásakor] egyértelműen a termelési eszközök államosítását, valamint az ezt lehetővé és szükségessé tévő központi gazdasági tervezést jelentette. Ebben az értelemben például Svédország ma [1976-ban] sokkal kevésbé szocialista módon szervezett, mint Nagy-Britannia vagy Ausztria, bár Svédország általában sokkal inkább szocialistának számít. Ez annak a ténynek tudható be, hogy a szocializmus immár főleg a jövedelmek adózása révén történő nagymértékű újraelosztást és a jóléti állam intézményeit jelenti. A szocializmus ez utóbbi típusában a könyvemben tárgyalt hatások lassabban, közvetettebben és kisebb átütő erővel jelentkeznek” (Hayek, 1991, 17-18., Előszó a könyv 1976-os kiadásához).

További, a korábbiaktól független érvek is a Samuelson-féle félreértelmezés teljes alaptalansága mellett szólnak. Samuelsonnak a könyv első mondatát elég lett volna elolvasnia, amely csodálatosan írja le Hayek historicizmus (vagyis az elkerülhetetlen történeti fejlődés dogmája) ellenes alapállását: „A jelenkori események abban különböznek a történelemtől, hogy nem ismerjük majdani eredményeiket” (Hayek, 1991, 21.). Kicsit később azt írja Hayek, hogyha bármilyen fejlődés elkerülhetetlen lenne, akkor értelme sem lett volna megírnia a könyvet.

Hayek még 1980-ban írt levelet Samuelsonnak az ügyben, hogy Samuelson tankönyve 1980-as kiadásában is már hasonló módon értelmezte félre a könyvet. Hayek számára felfoghatatlan volt, hogy jóhiszeműen hogyan lehet ilyen következtetésre jutni. Samuelson félreértelmezését malíciózus ferdítésnek nevezte, amely olyan előítélethez vezet, amely megakadályoz embereket a szerző (vagyis Hayek) érvei komolyan vételében. Samuelson válaszában megígérte, hogy a jövőben tartózkodik a félreértelmezéstől (Farrant – McPhail, 2009). Ezt az ígéretét, ahogy láthattuk, többszörösen sem tartotta be, sőt, még durvább, még szélsőségesebb félreértelmezést engedett meg magának.

Az út a szolgáshoz csak érintőlegesen foglalkozott a Keynes által javasolt monetáris politika inflatörikus és termelékenységsökkentő hatásaival (Hayek, 1991, 268-269.), mivel ez a típusú állami beavatkozás nem azonos veszélyű a termelőeszközök államosításával és a központi tervezéssel, a könyv fő témájá-

[14] „Míg a mi mértékeink szerint jó embereket valószínűleg kevés dolog készíti arra (...), hogy vezető pozícióra törekedjenek a totalitárius gépezeten belül, addig a kegyetlen és gátlástalan ember számár sajátos lehetőségek kínálkoznak. (...) S mivel szükség lesz erkölcstelen cselekedetekre, amelyeket egyetlen, a hagyományos erkölcs által befolyásolt ember sem lesz hajlandó végrehajtani, az erkölcstelen dolgok végrehajtásának készsége egyengeti az előrejutás és a hatalom útját” (Hayek, 1991, 203.).

val. Hayek ideálja az volt, hogy a kormányok (általánosságban) ne részesítsenek előjogokban konkrét társadalmi csoportokat más csoportok kárára, hanem olyan absztrakt szabályok szerint kormányozzanak, amelynek előnyei és hátrányai előre nem kiszámíthatók. A retorika szerint természetesen bizonyos társadalmi csoportok előnybe juttatása nem mások kárára történik, de a valóságban, ahogyan Hayek is kimutatja, ez másként nem lehetséges. Bár a tervezéssel külön-külön sok magasztos cél megvalósítható lenne, a különböző célok közötti konfliktusok és az elérhető erőforrások szűkössége miatt együttes megvalósításukra nincs lehetőség.

HAYEK: KARL MARXHOZ ÉS MORUS TAMÁSHOZ HASONLÓ UTÓPISTA?

Wapshott szerint Hayek „az Út a szolgáshoz mondandóját elvitte a végső konklúzióig: az egyének csak akkor lehetnek szabadok, ha az egész társadalom a piaci erők irányítása alá kerül. Az 1960-as *The Constitution of Liberty*, majd az 1973–1979-ben született *Law, Legislation and Liberty* (Jog, törvényhozás és a szabadság) és utolsó munkája, az 1988-ban írt *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism* (Végzetes önhittség: a szocializmus hibái) legalább annyira utópisztikusak, azaz idealisztikusak és megvalósíthatatlanok, mint bármely más utópikus gondolkodó műve Thomas More-tól Karl Marxig” (Wapshott, 2014, 285.).^[15]

Ezt érdemes pontosítani. Egyrészt Hayek állami beavatkozás-pártiságának példáiról korábban már írtam. Ezekről Wapshott megfélekedzik, ugyanakkor a piaci anarchisták pont ezeket az engedményeket vetik Hayek szemére. Másrészt, ami az utópizmust illeti, Hayek Út a szolgáshoz című munkája a társadalom tényleges működése elégtelen ismeretén és az emberi viselkedés alapvető jellemzőinek figyelmen kívül hagyásán alapul, eredeti szándékaikhoz képest működésképtelen szocialista utópiák ellen íródott. Későbbi könyveiben is rendre visszatér az a gondolat, hogy a társadalmi intézmények (mint a nyelv, a jogrendszer, az erkölcs, a pénz, a piac) nem úgy jöttek létre, hogy bölcs emberi elmék tudatosan megtervezték volna azokat, hanem spontán módon keletkeztek, és mert hasznosak voltak, fennmaradtak. Mindezekkel kapcsolatos gondolatait legrészletesebben a *Jog, törvényhozás és szabadság* című háromkötetes munkája *Szabályok és rend* című első kötetében fejtette ki. Az utópista társadalomelméletek alkotói abból az elképzelésből merítenek Platóntól napjainkig, hogy mivel a társadalom intézményei emberi tevékenység eredményei, ezért tetszőlegesen módosíthatók bizonyos kívánatos célok elérése érdekében. Ebben az értelemben, vagyis a mesterséges társadalomalakítás értelmében Hayek messzemenően nem lehetett utópista, hiszen pont ezt a típusú társadalomalakítást bírálta művei többségében. Hayek szerint a mesterséges társadalomalakítás eszménye azon az ókori görögökig visszavezethető hamis dichotómián alapszik, amely a dolgokat a modern terminológia szerinti természetesre és mesterségesre osztja fel, és így napjaink köznapi nyelvhasználatában is benne rejtlő csapda. A termé-

[15] A könyv ezt követő néhány bekezdése nem pontosan írja le Hayeknek az állam szerepéről vallott nézeteit.

szetes dolgok mentesek az emberi tevékenységtől, és valami rendszertelent, nem tervezettet, szervezetlent jelentenek, a mesterségesek emberi tevékenység eredményei, művit, megtervezettet, feltaláltat értve alattuk. Mivel a társadalmi intézmények nyilvánvalóan valamilyen szervezettel, rendszerrel rendelkeznek, ezért a természetes kategóriába nem tartozhatnak. Viszont a mesterségesbe sem tartoznak Hayek szerint, hanem egy harmadik kategóriát alkotnak, mert nem tervezettek, hanem a természetes organizmusokhoz hasonlóan növekednek. Nem tudatosan lettek megtervezve, hanem mivel hasznosnak bizonyultak, fennmaradtak. Jó példa erre az emberi nyelv, amelynek szavai jelentése és nyelvtani szerkezete nem előzetes, emberek közötti megállapodás eredménye, és mégis sokszorta összetettebb, kifejezőbb, gazdagabb, mint bármilyen mesterséges nyelv (köztük a matematikáé).

Az ókori görögök természetes/mesterséges dichotómiája egyes skolasztikus szerzőkig nem volt megkérdőjelezve. A második században élt latin Aulus Gellius a görög physei és thesei terminusokhoz a latin naturalis és positivus terminusokat párosította, amiből a legtöbb európai nyelv a jog két formáját (magyarul a természetjogot és pozitív jogot) eredeztette, így Hayek szerint a jogpozitivizmus és a természetjog közötti viták és félreértések is ebből a hamis dichotómiából erednek. A dichotómiát megkérdőjelező első gondolkodók középkori skolasztikusok voltak, ezek felismeréseit azonban elnyomta a 16-17. századi konstruktív racionalizmus. Ezt követően Bernard Mandeville, David Hume, Adam Ferguson, Wilhelm von Humboldt és Friedrich Carl von Savigny munkássága vezetett el a társadalmi intézmények evolúciós jellegének hangsúlyozásához (Hayek, 1973).

HAYEK A POLITIKAI TANÁCSADÁSRÓL ÉS AZ ESZMÉK EREDETÉRŐL

Hayek elsődleges érdeklődési területe az elméletek és eszmék világa volt. Mint írtam, Wapshott ezt némileg negatív színben tünteti fel, szembeállítva Keynes gyakorlatiasságával és politikai érdeklődésével. Egyszer ír arról, hogy Hayek „óvta követőit attól, hogy túlságosan mélyen megmártózzanak a politikában, mivel attól tartott, hogy kompromittálják magukat” (Wapshott, 2014, 247). Hayek életrajzában részletesebben kifejti, mit gondol erről a kérdésről pont annak kapcsán, hogy a második világháborút követően érzékelte, hogy Keynes olyan értelemben megnyerte a köztük lévő vitát, hogy a kormányokat, kormánytisztviselőket meggyőzte álláspontjáról. Hayek szerint Lionel Robbins, aki nem fogadta el Keynes nézeteit a háború előtt, nem elméleti okokból, hanem kormányzati szerepvállalása következtében fokozatosan átvette a keynesi nézeteket. Hayek úgy látja, hogy a kormánynak dolgozó közgazdászok korrumpáltak lesznek, közgazdászok helyett államférfiakká válnak a kormány szolgálata eredményeként. Ő saját függetlenségét annak köszönheti, hogy minden országot elhagyott, amint kormányzati szolgálatokra vették volna igénybe.

Wapshott ugyanakor nem ír Hayek azon meggyőződéséről, hogy az elvont gondolkodók közvéleményre, a mindennapi életre gyakorolt és aktuális politikai hatása sokkal nagyobb, mint azt többnyire feltételezik. Ennek az az oka, hogy ez a hatás nagyon közvetetten érvényesül az eszmék azon evolúciójában,

amelyek végső soron a politikai döntéseket befolyásolják. Az új eszmék mindig nagyon kevés embertől erednek és fokozatosan terjednek egyre szélesebb és szélesebb körben. Az emberek többsége ritkán tudja, hogy egy közismert eszme Arisztotelésztől, Locke-tól, Rousseau-tól vagy Marxtól ered-e, vagy egy tudóstól, akinek nézetei divatossá váltak az értelmiségiek körében az elmúlt években. Az emberek legtöbbször soha nem olvas, sőt nem is hall azokról a szerzőkről, akik eszméinek a befolyása alatt áll, hanem profi használtgondolat-kereskedők közvetítése révén értesül magukról az eszmékről, miután az a magasabb általánossági szintű, szűkebb körben folyó vitákon túljutott: újságíróktól, publicistáktól, médiaszemélyiségektől, művészekről, rádiókommentátoroktól, íróktól, akik, Hayek szerint, rendszerint amatőrök a lényegi tartalmat illetően, de profik az eszmék kifejezésének technikáiban (Hayek, 1992; Hayek, 1995b). Azok az eszmék, amelyeket ezen közvetítő értelmiségi réteg többsége magáévá tesz, akadálytalanul gördülnek tovább a tömegekhez és válnak széles körben elfogadottá. A politikai filozófusnak, Hayek szerint, a különböző filozófiák hatásainak átfogó értékelése a feladata; álláspontja kialakításakor a közvéleményt nem szabad úgy tekintenie, mint annak mintáját, hogy milyenek kellene lennie a közvéleménynek, mert ez az eszmék világában egy körkörös, stagnáló folyamat-hoz vezetne.

HAYEK LIBERALIZMUSA

Wapshott könyve második, Keynes 1946-os halálát követő eseményeket tárgyaló része sokat foglalkozik a liberális, libertariánus mozgalommal, a Mont Pélerin-i találkozókkal, amelynek Hayek a kezdeményezője volt 1947-ben. Ez a mozgalom nem tekinthető egységesnek, bár a különbségek természetéről Wapshott nem tájékoztat, csak a vitákat említi meg általánosságban. A viták ugyanakkor természetesen, szükségszerűek és hasznosak, némileg visszatetsző, hogy ezeket – a főleg az állam szabad társadalomban játszott szerepéről való nézeteltéréseket – veszekedéseknek állítja be a szerző. Más témák is szerepeltek a napirenden, például az 1951-es találkozón elhangzott előadásokon alapul a Kapitalizmus és a történészek című tanulmánykötet, amely bemutatja annak a történelemszemléletnek az egyoldalúságait és mítoszait, amelyik a korai kapitalizmusnak csak a negatív vonásaira összpontosította figyelmét és bírálatát.^[16]

A liberális szó jelentésének többértelműségével viszont foglalkozik Wapshott: „A liberális közgazdászok úgy vélték, hogy a gazdaságot és a piacokat beavatkozástól mentesen, szabadon hagyni kell működni. Ők azonban nem téveszten-

[16] Ennek a könyvnek Hayek írta a bevezető tanulmányát, amely megjelent magyarul is a Hayek válogatott tanulmányait tartalmazó kötetben. Szerinte a kapitalizmus lejáratásához nagyban hozzájárult az a mítosz, legenda, miszerint a gyárilap megjelenésével a munkásosztály helyzete rosszabbá vált a korábbi helyzetéhez képest. A tanulmányban azt írja Hayek, hogy „az emberek véleményét nem az objektív tények, hanem azok a történelmi források és értelmezések határozzák meg, amelyekhez hozzájutnak” (Hayek, 1995d, 465.). Úgy tűnik, ez némileg érvényes a közgazdasági elmélet-történetre is: az eredeti művek tényleges tartalmának kisebb a szerepe, mint az azokról elterjedt értelmezéseknek.

dők össze a »liberálisokkal« Amerikában, akik az egyén szabadságát hirdették, aki szabadon, a társadalom kényszerítő normáitól függetlenül megválaszthatja, milyen életet akar élni. Ezek a liberálisok a gazdaság területén többnyire egyáltalán nem vallottak liberális nézeteket” (Wapshott, 2014, 206.).

Mivel ez egy fontos, sok félreértést eredményező kérdés, ezért érdemes Hayek véleményével is foglalkozni. Utolsó könyvében, a Végzetes önhittségben A mi mérgezett nyelvünk című alfejezetben azt írja, hogy az amerikai szocialisták, a magánvállalkozás rendszerének ellenségei, tudatos megtévesztésként sajátították ki a „liberalizmus” kifejezést.^[17] Ez Európára is érvényes, ahol magukat liberálisnak beállító pártok nyíltan szocialista pártokkal lépnek koalícióra (Hayek, 1992, 119.). Ugyanebben a könyvben Hayek tárgyalja a korábbi műveiben már több helyen részletesebben vizsgált kérdést, hogy az általános és korlátlan szabadság lehetetlen, mert minden ember szabadságát aláaknázza az összes többi korlátlan szabadsága. Ami lehetséges, hogy egységesen absztrakt szabályok révén korlátozzuk mindenki szabadságát, amelyek megakadályozzák a másik szabad szférájába való behatolást és az önkényes vagy diszkriminatív erőszakot bárki által vagy ellen (Hayek, 1992, 71.).

Hayek A szabadság alkotmánya című műve utószavában (amelynek címe: Miért nem vagyok konzervatív?), 1960-ban, a 17. századi értelmű whig eszmék híveként nevezi meg magát. E hagyomány jellegét később megváltoztatták a francia forradalom totalitárius demokráciájának és szocialista hajlaminak tulajdonítható kinövésnek, így a 19. századra ez az elnevezés is lejáratotta magát. Hayek ugyanitt foglalkozik azzal a szakadékkal is, amely egyrészt a Lord Actonra és Tocqueville-re jellemző klasszikus liberalizmus és másrészt a 19. századi racionalisztikus kontinentális liberalizmus és az utilitáriusok angol liberalizmusa között tátong. Hayek elítéli azt a militáns és alapvetően antiliberalis vallásellenességet, amely a 19. századi kontinentális liberalizmus nagy részét jellemezte. A jelenleg (ez alatt 1960-at értve) magukat liberálisnak nevező mozgalmaknak Hayek szerint nem sok köze van ahhoz, ahogyan Hayek a klasszikus liberalizmust jellemzi. Az Egyesült Államokban Hayek szerint libertariánusnak hívják a klasszikus liberális nézeteket valló mozgalmat (Hayek, 1995b). Lehet, ez utóbbi még érvényes volt 1960-ban, de amennyire meg tudom ítélni, ez egy meglehetősen heterogén mozgalom, amin belül csaknem minden irányzat megtalálható az anarchistáktól a társadalmi és gazdasági szélsőbaloldalig.

Bár Hayek általában nem konzervatív, az erkölcsi kérdések szempontjából az volt. Ebben eltért Keynestől, aki büszkén hirdette magáról, hogy immoralista. A hosszú távon mindannyian halottak vagyunk mondást Hayek úgy kommentálta többek között, hogy: „nem számít, hogy milyen hosszú távú kárt okozunk; csak a mostani pillanat, a rövid táv – ami a közvéleményből, az igényekből, a szavazatokból és a demagógia minden hordalékából és megvesztegetéséből áll – számít” (Hayek, 1992, 65.). A mondás annak a megnyilvánulása is, hogy

[17] A baloldal egy másik trükkje Hayek szerint az emberi jogok, mint a kormányzat és a másik ember feletti erőszak korlátozása klasszikus liberális hagyományának átalakítása partikuláris hasznokhoz való joggá (Hayek, 1979).

nem hajlandó elismerni, hogy az erkölcs a hosszú távú hatásokkal foglalkozik. Keynes a takarékoság erkölcsi hagyománya ellen is érvelt (Hayek, 1992, 66.).

KEYNES ÉS HAYEK KÖZGAZDASÁGI FELFOGÁSÁNAK ALAPVETŐ KÜLÖNB-SÉGEI

A Keynes és Hayek közötti gazdaságelméleti vita sajátossága, hogy Keynes nem ismerte, vagy nem értette meg az osztrák közgazdasági szerzők műveit, ugyanakkor Hayek ismerte és értette azt a marshalli hagyományt, amit Keynes is ismert, sőt, Keynesnél olvasottabb volt az angol klasszikus szerzőkben, valamint ismerte a német, svéd, amerikai munkákat is. 1914-ben Keynes recenziót írt Misesnek a *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel* (A pénz és a hitel elmélete) című könyvéről. Az ismertetésre lekezelő, fölényeskedő hangnem jellemző. Szerinte a könyv inkább kritikus, mint építő és nem eredeti. Az osztrák iskola egykor nagy magaslatokat ért el, de mára (Keynes szerint, 1914-ben) elvesztette életerejét. A recenzióban egy másik könyvet is ismertet, amit Friedrich Bendixen írt a monetáris politikáról. Bendixen könyvének a gyakorlati bölcsessége, Keynes szerint, magasabb szintű Misesénél. Később, az *Értekezés a pénzről* című könyve egy lábjegyzetében Keynes bevallotta, hogy németül csak azt érti meg, amit már tudott, új ötleteket a nyelvi nehézségek miatt nem tud felfogni. Rothbard ezt a mentalitást arrogánsnak és felelőtlennek nevezi: recenziót írni egy könyvről, aminek az újdonságait nem érti meg a nyelvi nehézségek miatt, majd az újdonságok hiányával megvádolni és hitelteleníteni a szerzőt (Rothbard, 1992). Rothbard szerint az Általános elméletben Keynes egyetlen hivatkozása Misesre arról árulkodik, hogy Keynes a tizenkilencedik századi tőkeelmélet alapjaival sem volt tisztában (Rothbard, 1992, 198.). Ráadásul egy bevett terminológiát is bírált itt Keynes, ami csak a saját terminológiai újításától tért el, egyébként elfogadott volt.

Wapshott több helyen foglalkozik azzal, hogy Keynes élvezettel bírálta az osztrák közgazdászok hibáit. Ezeknek a hibáknak a természetéről és a bírálat érvényességéről azonban Wapshott nem tudósít, megmarad az általánosságok szintjén. Keynes így értékeli Hayek *Árak és termelés* című könyvét: „A könyv, nekem úgy tűnik, a legelképezhetőbb kotyvalék, amit valaha is olvastam (...) A könyv szép példája annak, hogy egy hibás feltételezésből kiindulva a kérelmetlenül logikus levezetés hogyan juttathatja a szerzőt az örültekházába” (Wapshott, 2014, 105.). Keynes Hayek egy másik tanulmányára azt írta rá: „Ez ideig a legvadabb ostobaságok gyűjteménye” (Wapshott, 2014, 128.).

A Keynes és Hayek közötti vita leglényegesebb pontjának, a vita konkrét tartalmán túl, a két fél közötti eltérő módszertani alapállást, a gazdasági kérdések vizsgálatára és a gazdaság működésének értelmezésére vonatkozó eltérő koncepciót tartom, mert a többi különbség mind ebből fakad. Hayek módszertani okokból (megegyezően az osztrák iskola többi képviselőjével) elvetette a makroökómia egész keynesi ihletésű, az átlagok és aggregátumok közötti kapcsolatok mikroösszetevőktől függetlenített vizsgálatán alapuló formáját. Ennek a nézetének több helyen szétszórva is hangot adott Hayek, de leginkább a kicsit később ismerte-

tendő ismeretelméleti munkájában fejtette ki. Az önéletrajzi jegyzeteit és interjúit tartalmazó kötetben úgy fogalmaz, hogy tudta, hogy valami alapvető különbség van közte és Keynes között, de Keynes Általános elméletének megjelenésekor még nem vált teljesen világossá számára, hogy ez a makro- és mikroelmélet közötti különbség (Hayek, 1994, 79.). Az életrajzban később ezeket mondja a kérdésre: „Keynes, szándékai ellenére, a makroökonómia kialakulását ösztönözte. Meg voltam győződve, hogy nemcsak az ő konkrét következtetései voltak rosszak, de a makroökonómia egész megalapozása is, ezért azt kívántam megmutatni, hogy vissza kellene térnünk a mikroökonómiához. A makroökonómiai megközelítés a természettudósoktól származik, miszerint lehetséges bármire is következtetni aggregátumok és átlagok hatásai nagyságainak méréséből” (Hayek, 1994, 82.). „Soha nem szimpatizáltam sem a makroökonómiával, sem az ökonometriával. Ezek nagyon divatosak lettek az időszak alatt, köszönhetően Keynes befolyásának. A makroökonómia esetében ez világos. De Keynes maga nem tartotta túl nagyra az ökonometriát, inkább pont ellenkezőleg. Am valahogyan az aggregátumokra, az aggregált jövedelemre, aggregált keresletre összpontosítva, bátorította mind a makroökonómiát, mind az ökonometriát. Így, nagymértékben a saját óhaja ellenére, a szellemi atyja lett ennek a matematikai ökonometriai közgazdaságtannak. Mindig kifejeztem kétségeimet ez ellen, ami nem tett túlságosan népszerűvé a közgazdászok uralkodó generációjának körében” (Hayek, 1994, 127.). A makrokozgászok „abban hisznek, hogy a gazdasági jelenségek magyarázható makrojelenségekként, hogy kideríthetők okok és hatások aggregátumokból és átlagokból. De bár ez bizonyos szempontból igaznak tűnik, nincsen szükségszerű kapcsolat. Gyakorlatilag preferálnom kellene annak történeti bemutatását, hogy minden inflációs periódus összeomlással végződik. De a történeti bemutatás nem bizonyíték arra, hogy ennek így kell történnie. Az ok, hogy miért ez történik, nem magyarázható makroökonómiai elemzéssel” (Hayek, 1994, 128.).

Hayek utolsó könyvében, A végzetes önhittségben így ír a makroökonómiáról: „De amiatt az illúzió miatt, hogy a makrogazdaságtan egyszerre életképes és hasznos (ezt a csalódást nagyban elősegíti, hogy igen sokszor használják a matematikát, ami mindig nagyon mély benyomást kelt a matematikai képzés hiányában szenvedő politikusokban, és ami talán a legközelebb áll a varázsláshoz abban, ami manapság professzionális közgazdászok napi gyakorlatában felmerül), sok kortárs kormányt és politikust befolyásoló vélemény még mindig olyan gazdasági jelenségek, mint érték és árak naiv magyarázataira épül, olyan magyarázatokra, amelyek hiábavaló módon megpróbálják azokat „objektív” dolgokként beállítani, mintha függetlenek lennének az emberi tudástól és céloktól” (Hayek, 1992, 107–108.).

Az egyedi döntésekből kiinduló magyarázat a keynesi típusú makroökonómia megszületése előtt is természetesen Hayek sajátja volt. Az Árak és termelés elején így ír az aggregátumokról: nem szabadna „megpróbálni közvetlen oksági kapcsolatokat felállítani a pénz teljes mennyisége, az összes ár *általános színvonal*a, és, talán, a termelés *teljes* mennyisége között. Mivel ezen mennyiségek egyike sem, mint olyan, gyakorol befolyást az egyének döntésére” (Hayek, 1935, 4.). „Ha, ezért, a pénzelmélet még megpróbál az aggregátumok vagy az átlagok között oksági kapcsolatokat teremteni, ez azt jelenti, hogy a pénzelmélet

elmaradt az általános közgazdaságtan fejlődésétől. Ténylegesen, sem az aggregátumok, sem az átlagok nem hatnak egymásra, és sohasem lesz lehetséges az okok és hatások szükségszerű kapcsolatait kimutatni köztük, mint ahogyan ki lehet az egyedi jelenségek, egyedi árak stb. között. Sőt, még azt is állítanám, hogy a gazdaságelmélet igazi természetéből fakadóan az átlagok soha nem játszanak szerepet az érvelésben; de ennek bizonyítása túl messze vezetne ennek a könyvnek a tartalmától” (Hayek, 1935, 4-5.).

Hayek 1945-ben megjelent, A tudás társadalmi hasznosítása című tanulmánya a főáramú makroökonómiai megközelítés rendkívül hatásos bírálata lehetne, ha megértésre találna ebből a szempontból is, és nemcsak az időhöz és helyhez, szituációhoz kötött, nem központosítható tudás és az árrendszer feladatainak a leírása kapcsán hivatkoznának rá. Mindenesetre a gazdaság működésének leírása itt teljesen eltér a standard makroszemlélettől: „A közgazdászok egyre inkább hajlanak megfélemleni azokról a folytonos apró változásokról, amelyek a gazdasági összképet kialakítják, s ennek egyik oka alighanem a statisztikai aggregátumok iránti fokozott érdeklődésükben keresendő. Ezek sokkal nagyobb stabilitást mutatnak, mint a folytonos mozgásban lévő részek. Az aggregátumok viszonylagos stabilitása nem a »nagy számok törvényének« vagy a véletlenszerű változások egymást kioltó hatásának köszönhető, ahogy azt a statisztikusok néha feltételezni szokták. (...) Talán ezen a ponton kell megemlékezni arról a tényről, hogy az a fajta tudás, amiről itt beszélek, csupa olyasmire vonatkozik, ami a statisztikákban nem szerepel és ami ezért statisztikai formában semmilyen központi hatósággal nem közölhető. Egy ilyen központi hatóság csak olyan statisztikát tudna használni, amely elvonatkoztat a dolgok kisebb különbségeitől, összevon, egyetlen fajta erőforrásnak tekint olyan tételeket, amelyek földrajzi elhelyezkedésüket, minőségüket és más jellemzőiket tekintve különböznek egymástól, ám ezeknek az eltéréseknek a konkrét döntések szempontjából rendkívül nagy a jelentőségük” (Hayek, 1995a, 245-246.).

A probléma tehát nem a makroökonómiai aggregátumok és átlagok megfigyelése és elemzése, hanem a közöttük lévő kapcsolatok elméleti kezelésének a módja. Közöttük bármilyen kapcsolat is van, az az egyedi összetevők közötti kapcsolatra vezethető vissza, aminek jellege függ az egyedek minőségi és viselkedési különbségeitől és egymáshoz kapcsolódásuk módjától. Aggregált határfogyasztásról, aggregált határtermelékenységről, aggregált termelési függvényről és hasonlóról nincs értelme beszélni.^[18] Az átlagok és aggregátumok nyilvánvaló módon rendkívül heterogén elemekből tevődnek össze. Ez a heterogenitás nemcsak mennyiségi és minőségi heterogenitás, mennyiségi és minőségi különbség, hanem, mivel emberek döntései és viselkedése határozza meg alakulásukat, viselkedési heterogenitás is. A mennyiségi heterogenitást még tudná kezelni a statisztika, a minőségit és viselkedésit már nem. Hayek az egyének milliói döntései és megszámlálhatatlanul sok egyedi rész-

[18] Az a tény, hogy az aggregált termelési függvény az egyik alapja a neoklasszikus makroökonómiának, nem mentesíti ezt a koncepciót abszurd voltától. Ennek újabb tárgyalását ld. pl. Felipe - McCombie (2014), Fisher (2005).

piac közötti koordinációs mechanizmusok feltárásával foglalkozott. Aggregált állományok, azok változásai és a közöttük lévő kapcsolatok csak annyiban érdekelték, amennyiben ezek levezethetők az egyéni döntésekből. Az egyének döntéseit például nem az átlagárak és nem az árak átlagos változásai határozzák meg, hanem milliiónyi termék egyedi árai közötti arányok. Az árszínvonal átlagos változása nem érdekes kérdés önmagában a kiváltó okok vizsgálata nélkül. Az árstabilitás, mint monetáris politikai cél nem indokolható elméletileg, mert az egyedi árak és arányok változása szükséges az állandóan változó keresleti és kínálati viszonyokhoz történő igazodáshoz. Ha például egy nyersanyag ára csökken új lelőhelyek feltárása miatt, az ebből fakadó árszínvonalcsökkenés semmilyen pénzügyi eredetű zavart nem okoz a gazdaságban. Indokolatlan például az olajárcsökkenés vagy a termelékenységnövekedés miatt deflációs veszélyt emlegetni, ami ellen pénzteremtéssel lehetne küzdeni. A deflációt (és az inflációt) nem lehetne a kiváltó okoktól függetlenül veszélyesnek tartani. Ha például egy felosztó-kirovó típusú nyugdíjrendszerben a nyugdíjbiztosító hirtelen a befizetett nyugdíjjárulékok felét fizetné csak ki nyugdíjként, a másik felét megtakarítaná, az (egyéb körülmények változtatlansága mellett) káros eredetű deflációhoz vezetne. Ha a termelékenység növekedése miatt csökken néhány terméktípus ára (ez általában a feldolgozóiparra jellemző, manapság azonban belül a legnagyobb mértékben a számítástechnikai termékekre) és emiatt csökken az általános árszínvonal („defláció”), akkor az kedvező jelenségként a gazdagság növekedését jelzi. Annak semmilyen alapja nincs, se elméleti, se tapasztalati, hogy az ilyen típusú termelékenységnövekedésből fakadó árcsökkenés miatt bármilyen fogyasztó elhalasztana vásárlásokat, vagy bármilyen termelő beruházásokat halasztana el emiatt. Az ellenkezőjére, a tartós árszínvonalcsökkenés melletti virágzó és növekedő gazdaságra viszont van mind elméleti magyarázat, mind számos országra és elsősorban az aranypénzrendszer idejére vonatkozóan tapasztalati megfigyelés. Ha figyelembe vesszük az árváltozás eredetét, akkor elmozdulunk a tisztán makromennyiségek vizsgálatán alapuló típusú makroökonómiától a mikroösszetevőket figyelembe vevő magyarázat felé. Ez Hayek és az osztrák iskola menzgeri hagyományokon nyugvó módszere.

Wapshott több helyen elismeréssel ír arról, hogy Keynes fedezte fel a makroökonómiát és adott impulzusokat az ökonometriának. Pontosabb lenne úgy fogalmazni, hogy Keynes a keynesi típusú makroökonómiát fedezte fel, az aggregátumok közötti kapcsolatok mikroösszetevőktől függetlenül, hihetetlen mértékben leegyszerűsített és megtévesztő vizsgálatát. Mindez nem volt előzmények nélküli, Ricardo „gabonája” egy hasonló antirealistikus egyesítése volt az összes mezőgazdasági terméknek, mint az aggregált termelési függvény vagy az aggregált munkaerőkínálat. Hasonlóan, a jövedelmek makroszintű eloszlásának ricardoi vizsgálata a nagy, aggregált osztályok (földesurak, tőkésék, munkások) között az aggregált szemlélet megnyilvánulása. Hayek konjunktúraelmélete is makrojelenségekkel foglalkozott, a termelés összességének a változásával, de a magyarázat mikroökonómiai alapozású volt.

Keynes és Hayek a módszertani megközelítésen kívül eltért a gazdaságra vonatkozó egyes történeti jellegű feltevéseikben is. Keynes így olyan világot felté-

telezett, amelyben a bérek, tőkejavak és fogyasztási javak ára rövid távon rögzített, a kamatszint viszont a pénzpiacon rugalmasan változik. Hayeknél a bérek, tőkejavak és fogyasztási javak árai rugalmasan követik a kereslet és kínálat változásait, a kamatszint ugyanakkor rugalmatlan, azt a bankok határozzák meg.

KEYNES ÉS HAYEK KÖZGAZDASÁGI FELFOGÁSÁNAK KÖZÖS VONÁSAI

Keynes és Hayek megközelítésében számos hasonló fontos elem is található, amely mindkettőjüket megkülönbözteti a közgazdaságtan jelenlegi neoklasszikus formalista főáramától és a formalizált keynesi rendszertől is. Ezek közé tartozik a természettudományos módszerek közgazdasági alkalmazhatóságáról kifejtett álláspontjuk, a gazdasági jelenségek szubjektív jellege, az ökonometriához való hozzáállásuk, az egyensúly statikus értelmezésének elvetése, a pénz semleges voltának elvetése. Az elsővel foglalkozom kicsit bővebben, de a többi téma is érintve volt valamennyire az előzőekben.

Az első kérdést Hayek nagyon részletesen és világosan kifejtette több művében. Itt csak röviden a Nobel-díj átvételekor 1974-ben megtartott beszédére utalok, míg a részletesebb kifejtést A tudomány ellenforradalma című tanulmánykötetében tette meg. Szerinte a közgazdaságtan kifejezetten tudománytalan műveléséhez vezetett a természettudományban sikeres módszerek mechanisztikus és kritikátlan átvétele. Ha a fizikában sikeresen alkalmazható a matematika, az még nem legitimálja azt, hogy egy teljesen más problémaszituációban is sikeresen alkalmazható, különösen, hogyha az alkalmazás elemi feltételei (mérhetőség, minőségi homogenitás, tanulás hiánya stb.) hiányoznak. A társadalom és közgazdaságtan tanulmányozása nemcsak konkrét tények és dolgok tanulmányozása, hanem az egyének viselkedéséből és az egyének közötti kapcsolatokból felépülő komplex rendszeré. A matematizálás együtt járt a kvantitatívan hozzáférhető felszínes jelenségekre való koncentrációval, amelyvel önkényesen korlátozzák a jelenségek lehetséges okaiként felmerülő tényeknek a körét. A piaccal kapcsolatos információk jelentős része a mérés számára nem hozzáférhető, ezért a kvantitatív módszert a tudományos elemzés kritériumának tekintő megközelítés látókörén kívül maradnak ezek az információk.

Keynes a kérdésben nem volt annyira részletes, nem szentelt külön tanulmányokat a témának, de különböző írásaiban a matematika közgazdasági alkalmazásáról több helyen világosan kifejtett nézetei nagymértékben hasonlítanak Hayekéhez és eltérnek a főáramú formalizmustól. Ezek szerint többször bírálta a matematika inadekvát alkalmazását, amit pszeudo-matematikának nevezett. Ezekkel a megjegyzéseivel lényegében érvénytelenítette rendszerének Samuelson és mások által történt matematizált átírását is.^[19] A szimbolikus

[19] A Samuelson által neoklasszikus szintézisnek nevezett és a matematizáltság révén eltorzított keynesi rendszert nevezte az eredeti keynesi gondolatok követője, Joan Robinson korcs (bastard) keynesianizmusnak (Robinson, 1978, 256.). A matematizálással az elmélet statikussá vált, kikerült belőle a keynesi elméletben fontos idődimenzió, a bizonytalanság, a várakozások, a spekuláció, a lelki tényezők.

pszeudo-matematikai módszerek óriási hibája szerinte a gazdasági elemzés formalizálása: a matematikai közgazdaságtan nagy része kotyvalék, annyira pontatlan, amennyire a kiinduló feltevései, amelyek a szerzők számára elfelejtetik a való világ kölcsönös függőségeit és komplexitását, amikor belemerülnek a nagyravágyó szimbólumaik labirintusába (Keynes, 2003, 186 o.). Keynes ugyanakkor következetlen volt és saját maga is ellentmondott ezeknek a kívánalmaknak, amikor olyasmiket ír, hogy az aggregált kínálati ár a foglalkoztatottak függvényében így írható fel: $Z=\Phi(N)$. Azzal, hogy egy verbálisan megfogalmazott komplex kapcsolatot matematikai módon fejez ki, görög betűt is felhasználva, semennyivel sem növekedett ennek a homályos és mérhetetlen koncepciónak a precizitása.

A KEYNES-HAYEK VITA ÉRTÉKELÉSE

Friedman azt mondta 1966-ban, hogy „»egyfajta nézőpontból nézve mindannyian keynesiánusok vagyunk, egy másiktól viszont immáron egyikünk sem«. Ez sokkal pontosabb kép, bár némileg ironikusan kétértelmű” (Wapshott, 2014, 280.). Szerintem ez így nem pontos kép, hanem valóban kétértelmű. Az idézet tisztázó kiegészítés a következő: „Mindannyian a keynesi nyelvezetet és eszközöket használjuk; az eredeti keynesi következtetéseket senki sem fogadja el már” (Friedman, 1968, 15.). A mindannyian túlzás, a közgazdaságtan oktatására és a közgazdászok többségére érvényes a kijelentés, például Friedmanra is a makronagyságok mikroösszetevőktől eltekintő vizsgálata a jellemző. Az idézet által eltelt csaknem fél évszázad alatt a helyzet nem változott abból a szempontból, hogy a közgazdaságtan oktatásában, az elméleti és alkalmazott kutatásban, a gazdaságpolitikai tanácsokban, a médiában megjelenő közgazdaságtanban a makronagyságokat figyelembe vevő aggregált szemlélet maradt az uralkodó, amely számára a bruttó hazai termék, a fogyasztói árszínvonal változása, a munkanélküliségi ráta sokkal fontosabb, mint a gazdaságot mozgató egyedi döntések milliói. A keynesi szemléletű makroökonómia ma is virágzik, bár a mikroösszetevőkre visszavezetés szükségességét vallóknak növekszik a tábora. A munkanélküliségre ajánlott keynesi gyógymód, az aggregált kereslet növelése a kormányzati kiadások révén többnyire hitelét veszítette, de nem az elméleti érvek győzelme révén, hanem a hetvenes években egyszerre jelentkező magas infláció és munkanélküliség, valamint az államadósság növekedésének hatására. A gyakorlati gazdaságpolitikai szempontból viszont változatlanul ez a szemlélet domináns, ahogyan arra utaltam az EKB 2015. január 22-i bejelentése kapcsán.

A Keynes-Hayek vitát, amennyiben az alatt az aggregált keresletre való kormányzati befolyást értjük, gyakorlatilag Keynes nyerte, elméletileg pedig Hayek álláspontja támogatható. Az eltelt időszak minderre bőséges történeti igazolást is nyújt. Keynes sikere szomorú példája a gazdaságelméleti tudásfelhalmozódásban bekövetkező törésekre, visszaesésekre. A Wapshott könyvében megjelenő információk némileg hiányosak, így nem teljesen alkalmasak mindezen tanulságok levonására. A könyv alapján a semleges és a kérdés

háttéréről nem sokat tudó olvasó inkább minden szempontból Keynesnek adhat igazat, mint Hayeknek, ahogyan azt a könyv fordítója, Felcsuti Péter is teszi a fordítói előszóban. Tendenciózan Keynes van jobb színben feltüntetve: ő a jobbító szándékú, gyakorlatias, közemberek számára is érthetően fogalmazó, az embereknek reményt adó, optimista, míg Hayek a pedáns de nem precíz, nehezen érthető, homályos, elméletieskedő, pesszimista. Ezen jelzők inadekvát voltáról korábban már írtam.

A gazdasági életrajz, mint műfaj, önmagában sok szempontból indokolható. Sokan szeretnek híres emberek életéről olvasni. Ennek oka lehet a pusztán kíváncsiság, érdeklődés, vagy talán az, hogy jobban bele tudják élni magukat a híres emberek helyébe és próbálják megérteni sikerük titkát, esetleg inspirációt merítenek tapasztalataikból. A tudományos életrajz, hacsak nem korlátozódik szintisztán a családtörténet rekonstrukciójára, maga is valamennyire tudománytörténet, eszmetörténet, elmélettörténet, és az elmélettörténeten keresztül elméleti részt is tartalmazó munka. Ha a híres ember közgazdász, akkor az életrajzi mű olvasásának motivációi kibővíthetnek a közgazdasági elméletek iránti érdeklődéssel és azzal az igénnyel, hogy szeretnének többet megtudni a közgazdasági elméletek megalkotásának gazdasági, kulturális, társadalmi, személyes kontextusát, a befolyásoló tényezőket és az elméletek hatását, más elméletekkel való kapcsolatát. Ezek megismerésében az életrajz, hasonlóan az elmélettörténeti áttekintéshez, az eredeti művek elolvasását és közvetlen ismeretét nem helyettesítheti, de a történeti kontextusba helyezéssel és a lényeg kompetens kiemelésével megkönnyítheti a gondolatmenet követését, megértését. Emellett rámutathat jelentőségére, bemutatathatja, ütköztetheti a különféle értelmezéseket. Rávilágíthat olyan történeti részletekre, amelyek a kortársak vagy a személyes ismerősök számára közismertek lehettek, de egyébként magukból a művekből nem derülnek ki. A szakmai tartalmat az életrajz megcélzott olvasóközönsége befolyásolja, a szélesebb közönségnek szánt könyvek közérthetőbb és felületesebb szakmai tartalommal és több érdekes bulvárelemmel operálnak, amelyek egyben emberileg hozzák közelebb az egyébként munkáik révén emberileg megfoghatatlan szereplőket.

Az életrajzi megközelítésnek a közgazdaságtan oktatásában és a gazdaságpolitikai vitákban egyszerre vannak előnyös és hátrányos oldalai. Az előnyös oldal a tárgyalt személyhez kötődő elméletek memorizálásában, bevésésében, illetve a személyes megcímkezés lehetőségével a viták lerövidítésében jelentkezik, a hátrányos pedig a durva egyszerűsítésekben, az elméletek karikatúráinak a gyártásában, amely rossz irányba terelheti az elméletek megértését. A hátrányos oldalak nem feltétlenül jelentkezik, de a tapasztalat és gyakorlat alapján gyakoriak.

IRODALOM

- Dusek T. (2013): *Tér és közgazdaságtan*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Farrant, A. – McPhail, E. (2009): *Hayek, Samuelson, and the Logic of the Mixed Economy?* Journal of Economic Behavior and Organization, 69. 5–16.
- Felipe, J. – McCombie, J. S. L. (2014): *The Aggregate Production Function: 'Not Even Wrong'*. Review of Political Economy, 26. 60–84.
- Fisher, F. M. (2005): *Aggregate Production Functions – A Pervasive, but Unpersuasive, Fairytale*. Eastern Economic Journal, 31. 489–491.
- Friedman, M. (1968): *Dollars and Deficits*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- Harrod, R. F. (1951): *The Life of John Maynard Keynes*. Macmillan, London.
- Hayek, F. A. (1935): *Prices and Production*. (2. kiadás.) August M. Kelly, Publishers, New York.
- Hayek, F. A. (1973): *Law, Legislation and Liberty*. Volume 1. Rules and Order. University of Chicago Press, Chicago.
- Hayek, F. A. (1979): *Law, Legislation and Liberty*. Volume 3. The Political Order of a Free People. University of Chicago Press, Chicago.
- Hayek, F. A. (1991): *Út a szolgáláshoz*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Hayek, F. A. (1992): *A végzetes önhittség. A szocializmus tévedései*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hayek, F. A. (1994): *Hayek on Hayek. An Autobiographical Dialogue*. Kresge, S. – Wenar, L. (eds.) Routledge, London.
- Hayek, F. A. (1995a): A tudás társadalmi hasznosítása. In: *Piac és szabadság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 242–252.
- Hayek, F. A. (1995b): Az értelmiségiek és a szocializmus. In: *Piac és szabadság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 221–238. o.
- Hayek, F. A. (1995c): Miért nem vagyok konzervatív? In: *Piac és szabadság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 420–435.
- Hayek, F. A. (1995d): Történelem és politika. In: *Piac és szabadság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 465–478.
- Hazlitt, H. (1959): *The Failure of the „New Economics”*. An Analysis of the Keynesian Fallacies. D. Van Nostrand Company, Princeton.
- Keynes, J. M. (1926): *The End of Laissez-faire*. Hogarth Press. Elérhető: <http://www.panarchy.org/keynes/laissezfaire.1926.html>.
- Keynes, J. M. (1936): *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Macmillan, London.
- Knight, F. H. (1937): *Unemployment: and Mr. Keynes's Revolution in Economic Theory*. Canadian Journal of Economics and Political Science. 100–123.
- Knight, F. H. (1943): Readers Report. In: Caldwell, B. (ed.): *The Road to Serfdom. Text and Documents*. University of Chicago Press, Chicago. 249–250.
- Levy, D. M. – Peart, S. J. (2011): *Soviet Growth and American Textbooks: An Endogenous Past*. Journal of Economic Behavior and Organization, 78. 110–115.
- Madarász A. (2002): *Kameralizmus, történeti iskola, osztrák közgazdaságtan*. Közgazdasági Szemle, 49. 838–857.
- Moggridge, D. E. (1992): *Maynard Keynes: An Economist's Biography*. Routledge,

London.

- Robinson, J. (1978): *Contributions to Modern Economics*. Academic Press, New York.
- Rothbard, M. F. (1992): Keynes, the Man. In: Skousen, Mark (ed.): *Dissent on Keynes*. Praeger, New York. 171–198.
- Samuelson, P. A. (2001): *On Just How Great 'Great Books Are'*. *European Journal of the History of Economic Thought*, 8. 305–308.
- Samuelson, P. A. (2009): *A few remembrance of Friedrich von Hayek (1899–1992)*. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 69. 1–4.
- Solt K. (2003): Mi teszi a közgazdaságtant osztrákká? Az új osztrák iskola módszertani különállásáról. In: Bekker Zsuzsa (szerk.): *Tantörténet és közgazdaságtudomány*. Aula, Budapest. 343–355.
- Wapshott, N. (2014): *Keynes és Hayek. Az összecsapás, amely meghatározta a modern közgazdaságtant. A nagy válságtól a nagy recesszióig*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Zeller Gy., ifj. (1991): *Az osztrák iskola metodológiai háttere. Egy nem pozitivistá metodológia furcsa sorsa a közgazdaságtanban*. *Aula*, 13, 3. 20–37.
- atv.hu/BBC/MTI: Ezermilliárdos mentőcsomagot jelentett be az Európai Központi Bank. Elérhető: <http://www.atv.hu/kulfold/20150122-ezermilliardos-mentocsomagot-jelentett-be-az-europai-kozponti-bank/hirkereso>.
-

ENGLISH ABSTRACT

Hayek and Keynes played an important role in the twentieth century economics. Misunderstanding, misinterpretation and superficial interpretation of original Hayekian thought is a quite common practice. The paper examines the various superficial interpretations of Nicholas Wapshott's recent book about the Keynes-Hayek debate and it presents the real theoretical and methodological differences between the two economists.